

Калыбек кызы З.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КӨЗҮ АЗИЗ
АДАМДАРДЫН ЖАНА ЖАРАНДАРДЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК
УКУКТАРЫНЫН САКТАЛЫШЫ**

Калыбек кызы З.

**СОБЛЮДЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ
ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗДОРОВЬЯ
(ПО ЗРЕНИЮ) В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

Kalybek kyzy Z.

**OBSERVANCE OF THE CONSTITUTIONAL RIGHTS OF PERSONS
WITH DISABILITIES IN THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 342.734(575.2) (04)

Көзү азиз адамдар жана жарандар күн сайын коомчулукка аралашууда жана өздөрүнүн конституциялык укуктарын ишке ашырууда ар кандай тоскоолдуктарга, басмырлоолорго туш болушат. Алар өз укуктарын жакшы колдоно билбегендиктен, коомдо өз алдынча жашоосун улап кетүү, өздөрүн эркин алып жүрүү, добуш берүү, спорт жана маданий иш-чараларына катышуу, социалдык кызматтарын колдонуу, адилеттүүлүккө мүмкүнчүлүк алуу жана башка ушул сыяктуу баш мыйзамда камтылган укуктарын жүзөгө ашыруу үчүн жалпы билим берүү жана эмгек системаларына киргизилиши керек. Бул макалада Кыргыз Республикасындагы көзү азиз адамдардын жана жарандардын конституциялык укуктары кандай ченемдик актылары аркылуу корголо тургандыгы жана, ошондой эле канчалык деңгээлде иш жүзүндө колдонулуп келгендиги камтылган. Бул изилдөөнүн жыйынтыгы көзү азиз адамдардын жана жарандардын жашоосун жакшыртууга жана күнүмкү жашоодо өздөрүн эч кимден көз карандысыз сезүүгө түрткү берүүгө багытталган.

Негизги сөздөр: адам укуктары, ден соолук, басмырлоо, тоскоол, майып, эмгек, билим.

Лица с ограниченными возможностями здоровья при осуществлении своих конституционных прав на практике сталкиваются с дискриминацией и барьерами, которые ограничивают их участие в жизни общества наравне с другими каждый день. Они лишены своих прав должны быть включены в общую школьную и трудовую систему для того, чтобы жить самостоятельно в сообществе, чтобы свободно перемещаться, голосовать, участвовать в спортивных и культурных мероприятиях, пользоваться социальной защитой, иметь доступ к правосудию, иметь право выбора лечения и т.д. В этой статье подробно изучены какие законодательные акты в Кыргызской Республике защищают права незрячих людей. Результаты этого исследования направлены на улучшения проблем, стоящих перед лицами с ограниченными возможностями здоровья по зрению, и может помочь мотивировать новые проекты более точно ориентированные, чтобы помочь им жить более независимо друг от друга в своей повседневной жизни.

Ключевые слова: права человека, здоровье, дискриминация, барьер, инвалид, труд, образование.

People with disabilities face discrimination and barriers that limit their participation in society on an equal basis with others every day. They are deprived of their rights should be included in the general school and labor system in order to live independently in the community, to move freely, to vote, to participate in sports and cultural activities, enjoy social protection, access to justice, have the right to choose the treatment, etc. In this article, we have studied in detail the legislation of the Kyrgyz Republic to protect the rights of blind people. The results of this research is aimed at improving our understanding of the problems faced by persons with disabilities, visually impaired, and can help motivate new projects more accurately targeted to help them to live more independently in their daily lives.

Key words: human rights, health, discrimination, barrier, disabled, work, education.

Кыргыз Республикасынын мыйзамдары сезүү органдарынын кемчиликти бар адамдарды коомдон өзүнчө бөлүп койбостон, аларды ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар деген жалпы түшүнүгүнө киргизет.

Сезүү кемчиликтери – бул негизги сезүү органдарынын туубаса жетишпегендиги. Мисалы: көзү азиз жана көрүүсү начар же кулагы укпаган адамдарды айтууга болот.

Дүйнөдө көптөгөн ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген көзү азиз адамдар жашап келишет. Тилекке каршы, алардын конституциялык укуктары дайыма эле корголо бербейт. Көзү азиз жарандар укуктарын ишке ашырууда көптөгөн олуттуу тоскоолдуктарга кабылышат, ал тургай билим берүү, добуш берүү, жумушка орношуу, үй-бүлө куруу учурларда да башка адамдар тарабынан басмырлоого туш болушат. Мындан тышкары, канча деген көзү азиз майып адамдар зордук-зомбулукка кабылып, алардын бети ачылбай келет [1, 161-164-бб.].

Кыргыз Республикасынын баш мыйзамынын 16-беренесинде эч ким майыптыгы боюнча басмырлоого дуушар болбошу керек деп так жана даана жазылган [2, 16-б.]. Ушул берененин негизинде, Кыргыз Республикасынын конституциясы ар бир адам менен бирге мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын укуктарын коргоого кепилдик берет деп айтсак болот, бирок, буга карабастан мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардын көпчүлүгү конституциялык укуктарын жүзөгө ашырууда басмырлоого кабылышат.

Ушундай жагдайлардан улам, майып адамдардын укуктарын башка адамдар менен тең эл аралык деңгээлде коргоо үчүн 2011-жылы Майып адамдардын укуктары жөнүндө Бириккен улуттар уюмунун (БУУ) конвенциясына кошулуп кол коюлган, бирок, биздин мамлекеттин шарттары конвенциянын талаптарына жооп бербегендиктен жана майып адамдар үчүн ыңгайлаштырылбагандыктан, ошондой эле бюджеттин тартыштыгынан улам 2019-жылга чейин бул документ бекитилбей келген эле [3]. Дал ушундай ылайыктуу шарттардын жоктугуна байланыштуу, көзү азиз жарандар укуктарын толук түрдө ишке ашыра албай, натыйжасында өздөрүн коомдон чыгып калган адам катары сезип келишет. Ал эми 2019-жылдын март айында конвенциянын ратификацияланышы майып жарандардын тең укуктуулугуна жетишүүсүнө, аларды камсыздоого, коргоого чоң таасири тиет деген үмүттөбүз.

Мындан тышкары, көзү азиз адамдарды жумушка орноштуруу маселеси бир топ нааразычылыктарды жаратып келет. Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексинин 314-беренесине ылайык, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары жана жергиликтүү мамлекеттик администрациялар ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар үчүн жумуш орундарын квоталоо боюнча ченемдерди иштегендердин санынын 5 пайызынан кем эмес өлчөмдө (эгерде иштегендердин саны 20 адамдан кем болбосо) бекитет [4, 314-б.]. Бирок, иш жүзүндө бул мыйзам ченеми толук аткарылбай келет. Адистерди жумушка алып жатканда, жумуш берүүчүлөр негизинен иш издегендердин ден соолугуна карашат. Майып адамдарды жумушка алуудан баш тартышкандыгынын себебин жумуш берүүчүлөр ден соолугу боюнча мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарды жумушка алуу үчүн алардын ишешине ыңгайлуу шарттарды даярдоо керектигин жана ал кошумча каражатты талап кылаарын айтып түшүндүрүшөт. Бирок, мындай көрүнүштөр жумушка алуудан баш тартуунун себеби болушу мүмкүн эмес да! Анткени Кыргыз Республикасынын баш мыйзамынын жоболорунда мүмкүнчүлүгү чектелген жарандар менен дени сак адамдардын укуктары тең жана бирдей күчкө ээ экени так жана даана белгиленген.

Мындан тышкары мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды жумуш орду менен камсыз кылуу маселесин 2008-жылдын 3-апрелиндеги «Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери туралуу» Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 27-беренеси камтыйт. Анда «ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын майыптык тобуна жана категориясына карабастан жумуш менен алектенүүгө укугу бар» экени жазылган [5, 27-б.].

Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, иш берүүчүлөр мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды ишке орноштуруу үчүн белгиленген жумуш орундарын түзүү талабынын негизинде жумушка орноштурууга көмөк көрсөтүү жана иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө саясатты жүзөгө ашыруу боюнча мамлекеттик органдарга жумушка орношуу үчүн кайрылган жарандардан баш тартууга укугу жок. «Калкты иш менен камсыз кылууга көмөктөшүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 4-беренесинин 7-пунктуна ылайык, иш менен камсыз кылуу жаатындагы расмий жумушсуздарга жумушсуздук боюнча, анын ичинде алардын убактылуу ишке жараксыз мезгилинде жөлөк пул төлөө кепилдиги мамлекет тарабынан колдоо катары белгиленген. Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген жарандар убактылуу ишке жараксыздардын катарына кирбегени менен өзүнүн коомдогу жана жеке муктаждыктарын канааттандыруу үчүн Кыргыз Республикасынын мыйзам чегинде киреше алып келе турган жумуш менен камсыз болгон эмес. Ушундай көрүнүштөрдөн улам, мүмкүнчүлүгү чектелген жарандар «Жумушсуздар» деген түшүнүктүн тизмесине «киреби же кирбейби?» деген суроо жаралат.

Ушул эле мыйзамдын 2-беренесине ылайык, жумушсуздар – бул жумушу же иш менен камсыз кылууга, эмгек акыга (кирешеге) теңештирилген иши жок, ылайыктуу жумуш табууну каалаган жана ага киришүүгө даяр эмгекке жарамдуу курактагы жарандар.

Ошентип, жогоруда айтылган мыйзамдын 6-беренесине ылайык, мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарды «Расмий жумушсуздар» деп таануудан баш тартууга себеп жок экенин айтсак болот [6,2,6,7,]. Аталган мыйзамдардын негизинде, жумуш берүүчүлөр көзү азиз адамдар үчүн жумуш ордун берүүдөн баш тартууга мүмкүн эмес деген жыйынтыкты билдирет.

Жумуш берүүчүлөрдүн көзү азиз жарандарга карата кылган мамилесинен улам, «майып адамдарды коомчулук кандай кабыл алат?» деген суроо да жаралбай койбойт экен. Баарынан мурда мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга аярлоо көз караш менен мамиле кылышат деп айтсам көпчүлүк адамдар мени менен макул болот болушу керек. Бирок, мындай адамдарды аябастан, а тескерисинче, алардын укуктарын жүзөгө

ашырууга, коомдо өз алдынча жашоосун улап кетүүгө көмөк көрсөтүшүбүз керек десем жаңылбайм. Мындан тышкары, майып адамдар конституциялык укуктарын ишке ашырууда аларга бир катар көйгөйлүү маселелер тоскоол жаратат. Мисалы: жолдордун, коомдук транспорттордун, китепканалардын, мектептердин, жогорку окуу жайлардын, бала бакчалардын, ооруканалардын жана башка ушуга окшогон мекемелердин шарттары майып адамдар үчүн ыңгайлаштырылган эмес. Ушул сыяктуу маселелер биздин мамлекетте абдан көп болгондуктан, көзү азиз адамдардын көбү коомчулуктан чыгып калышкан.

Жогоруда айтылган көйгөйлөрдүн санын билим берүү тармагы толуктайт. Анткени мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын билимине азыркы учурда көп маани берилбей келет. Демек, конституциялык укуктары билим берүү тармагында сакталбагандыктан майып адамдар билим алуу боюнча да басмырлоого туш болушат. Бул маселе Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамынын 8-беренесинде көрсөтүлгөн. Анда, Кыргыз Республикасынын жарандары ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелгенине карабастан билим алууга толук укугу бар экени айтылат [7,8]. Дал ушул берененин негизинде, көзү азиз жана көрүүсү начар балдар үчүн атайын мектеп-интернатынын абалын дагы эске албай коюуга болбойт. Бул мектеп-интернатында билим алган балдар Брайль Арибинин жардамы менен билим алышат. Бирок, тилекке каршы бул окуучуларга билим алууда Брайль жазуусунда басылып чыккан окуу куралдардын жетишсиздиги абдан чоң көйгөйдү жаратып келет. Ошондой эле көзү азиз балдар үчүн атайын ыңгайлаштырылган заманбап технологиялардын (компьютер, принтер, сканер ж.б.) жетишсиздигин да белгилеп айтып кетпесем болбойт [8,5]. Ушундай жагдай менен эле бирге көзү азиз адамдардын көпчүлүгү китепканалар менен да жеткиликтүү колдоно алышпаганы бизге маалым. Анткени биздин мамлекетте жайгашкан китепканалардын шарттары мыйзамдын талаптарына жооп бербейт. Мисалы: Кыргыз Республикасынын «Китепкананын жумушу туралуу» мыйзамынын 8-беренесине ылайык, көзү азиз адамдардын мамлекеттик атайын жана башка коомдук китепканаларынын кызматын колдонуу менен бирге аудио жана электрондук форматтагы маалыматтарды алууга укуктары бар экени белгиленген [9,8]. Бирок тилекке каршы, көзү азиздер үчүн мыйзамда жазылган кызматтар көрсөтүлбөгөнү абдан өкүнүчтүү.

Биздин өлкөдөгү көзү азиз адамдарга тоскоол жараткан көйгөйлүү маселелерди карап чыгып, ошол маселелерди теренирээк изилдөө керек. Алсак, көзү азиз адамдар үчүн коомдук транспорттордо, аялдамаларда жана жолдордун кесилиштеринде шарттар

ыңгайлаштырылган эмес. Көзү азиз адамдар Кыргызстандын Бишкек же башка шаарларында жана аймактарында өз алдынча жүрүү канчалык деңгээлде кооптуу эмес? «2012-2014-жылдарында Кыргызстандын калкын социалдык жактан коргоону өнүктүрүү стратегиясынын» алкагында, Кыргыз азиздер жана дүлөйлөр коому Бишкек шаарынын Мэриясы менен биргеликте, жолдордун кесилишиндеги атайын белгилерди жана үн менен коштолгон жол чырактарды кайсы көчөлөргө коюлгандыгын аныктап чыгышкан. Ушул изилдөөнүн негизинде шаардын кайсыл көчөлөрүнүн кесилиштерине үн менен коштолуп туруучу жол чырактары орнотулганы каралып чыкты:

1. Манас пр. – Бөкөнбаев көч.
2. Юнусалиев көч. – Сухэ Батор көч.
3. Тынчтык пр. – Киев көч.
4. Алма-Ата көч. – Чүй пр.
5. Ахунбаев көч. – Байтик Баатыр көч.
6. Суйоркулов көч. – Юнусалиев көч.
7. Фучик көч. – Чүй пр.
8. Москва көч. – Фучик көч.
9. Алма-Ата көч. – Жибек-Жолу көч.
10. Москва көч. – Логвиненко көч.
11. Жибек-Жолу көч. – Исанов көч.
12. Москва көч. – Тоголок-Молдо көчөлөрүнүн

кесилиштеринде орнотулгандыгы аныкталды.

Ошондой эле, мындан тышкары дагы көзү азиздер үчүн коомдук транспорттордо жүрүү көптөгөн кыйынчылыктарды жаратат. Алсак, маршруткалардын, автобустардын жана троллейбустардын номерларын бул категориядагы адамдарга үн менен коштолуп, белги берип туруусу абдан маанилүү.

Жогоруда белгилеп айтылган көйгөйлүү маселелердин чечилишине мамлекет тарабынан көңүл бурулуп, шарттар түзүлүп берилген болсо, көзү азиз адамдар жашоо-тиричилигин өз алдынча алып кетүү мүмкүнчүлүгүнө толук кандуу ээ болушмак жана өздөрүн эч кимден көз карандысыз сезишмек.

Ошентип, Кыргыз Республикасында көзү азиз адамдар жана жарандар өздөрүнүн конституциялык укуктарын иш жүзүнө ашырууда, күн сайын көйгөйлүү жагдайларга туш болушат. Аларды коомчулукка аралаштыруу, коомдун башка мүчөлөрү менен бирдей деңгээлде турмуштун бардык чөйрөсүнө басмырлоосуз катыштыруу жана адамдын негизги эркиндиктери менен укуктарын урматтоо максатында төмөнкү сунуштарды эске алуу керек:

1) Көзү азиз адамдарды жана жарандарды жумушка алууга жумуш берүүчүлөргө түрткү берүүчү ченемдик актыларын иштеп чыгуу;

2) үн менен коштолгон жол чырактарынын, көчөлөрдүн кесилиштериндеги атайын белгилердин санын көбөйтүү, ошондой эле тротуарлардын жана

аялдамалардын абалдарын жакшыртуу жана көзү азиз адамдарга ыңгайлуу шарттарды түзүү;

3) Маданий-эстетикалык, байланыш, билим берүү жана таанып билүү жана башка социалдык жеке муктаждыктарын канааттандыруу жана ошондой эле коомдук маанилүү маалымат алуу көйгөйлөрүн жоюу. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 33-беренеси жана «Ден соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдардын кепилдиктери жана укуктары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 41-беренесине ылайык, көзү азиз жана көрүүсү начар адамдарды маалымат менен камсыз кылуу мыйзамдуу укуктарын ишке ашыруу.

Кыргыз Республикасынын негизги мыйзамынын 49-беренеси бардык жарандарга «маданий турмушка катышуу жана маданий баалуулуктарга мүмкүнчүлүк алуу укуктарына» кепилдик берет. Көзү азиз адамдар үчүн маалымат алуу учурда тоскоолдуктарды жоюу үчүн тифлокомментарий ыкмасы колдонулуп келет (грек тилинен typhlos – азиз, латын тилинен compensarius – белгилер, түшүндүрүү). Көзү азиз адамдарга түшүнүктүү болуш үчүн айлана-чөйрөдөгү кыймыл аракеттерди дана предметтерди атайын ооз эки сүрөттөп берүү тифлокомментарий деп аталат [10, 62-б.]. Ал эми биздин мамлекет туралуу айта турган болсом, азыркы учурда тифлокомментарийлөө ыкмасы колдонулбайт.

Көзү азиз адамдардын жана жарандардын конституциялык укуктарын ишке ашыруу үчүн, мамлекет тарабынан болгон күч-аракеттерди жумшоо керек. Сөз, кымбат баалуу техникалар жөнүндө эмес, а элементардык жашоо-шарттарын ыңгайлаштырып жеңилдетүү жөнүндө айтылып жатат. Мындай көйгөйлүү маселелер өнүккөн чет өлкөлөрдө ар кандай инструменттер жана техникалар аркылуу чечилип келет. Ошол өлкөлөр сыяктуу эле биздин мамлекет дагы

өнүгүп, көзү азиз адамдар жана жарандар үчүн тоскоол жараткан маанилүү маселелерди чечип, шарттарды түзүп, өнүккөн мамлекеттердин катарына кошулат деген жакшы ойдомун.

Адабияттар:

1. Токтогулов А.А., Джаркымбаева А.К., Калыбек кызы З. «Нормативно-правовые основы, регламентирующие возможность и условия получения образования и занятием трудовой деятельностью лиц с ограниченными возможностями здоровья по зрению». / Республиканский научно-теоретический журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», №4. - Бишкек, 2016.
2. 2010-жылдын 27-июнунда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы.
3. 2006-жылдын 13-декабрында БУУнун Генералдык Ассамблея тарабынан кабыл алынган жана 2008-жылдын 3-майында күчүнө кирген майып адамдардын укуктары жөнүндө БУУнун конвенциясы.
4. 2004-жылдын 4-августундагы №106 Кыргыз Республикасынын Эмгек Кодекси.
5. 2008-жылдын 3-апрелиндеги №38 «Ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы;
6. 2015- жылдын 3-августундагы №214 «Калкты жумушка орноштуруу үчүн көмөк көрсөтүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы.
7. 2003-жылдын 30-апрелиндеги №92 «Билим берүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы;
8. The Book of Genesis. Том 1. ШрифтБрайля. London The British and Foreign Bible Society 1960. - Барнаул. - 5 стр.
9. 1998- жылдын 16-ноябрындагы №145 «Китепкананын жумушу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы;
10. Ваньшин, С.Н., Ваньшина, О.П. Тифлокомментирование, или словесное описание для слепых: инструкт. –метод. пособие / С.Н. Ваньшин, О.П. Ваньшина ; под общ. ред. В.С. Степанова, С.Н. Ваньшина. - М., 2011. - 62 с.

Рецензент: к.ю.н. Төрөмырзаев Т.Т.